

Khajamin lauluja

Suomentaneet

Kiamars baghbani

Leevi lehto

© 2009 Kiamars Baghbani, Leevi Lehto
isbn 978-952-215-077-6
Kansi ja kuvitus Maryam Mohamadi Haji
Taitto Make Copies
Alkuteos: Omar Khaijamine laulut
Ahmad Sahlun teoksessa Taraneha (1977)
Mukana DVD
Valmistaja: BoD – Books on Demand,
Norderstedt, Saksa

2. tarkistettu painos

©کیامرث باغبانی و لوی لهتو 2009

شابک 978-952-215-077-6

روی جلد و تصویرها: مریم محمدی حاجی

صفحه آرای Make Copies

بر اساس ترنه های خیام روایت احمد شاملو (1977)

همراه با دی وی دی

چاپ دوم (بازبینی شده)

2009
ntamo
www.ntamo.net

نشر ntamo
2009
www.ntamo.net

Omar Khaijam

عمر خیام

*Khaijamin
laukuja*

ترانه‌های
خیام

*suomentaneet
Kiamars Baghbani
ja
Leeri Lehto*

برگردان
کیامرت باغبانی
و
لوی لهتو

در باره این اثر

Saatteeksi

ترانه‌های خیام

در شعر کلاسیک فارسی معمولاً هر بیت دارای مفهومی است نسبتاً مستقل؛ که در پیوند با مفاهیم بیت‌های دیگر مفهوم مورد نظر شاعر را از کل شعر بدست می‌دهد. در شعر مدرن فارسی هر سطر الزاماً مفهوم مستقلی را نمی‌رساند، اما مجموعه سطرها مفهوم مورد نظر شاعر را انتقال می‌دهند. ترانه در این میان وضع خاصی دارد، گویی که مفهوم در چهار مصرع به حالتی پیوسته در ذهن می‌چرخد (هر مصرع هم معمولاً مفهوم مستقلی دارد)، به همان روانی که کلماتش بر زبان جاری می‌شود.

بنا به گفته دانشمندان عرب زبان از جمله شمس قیس رازی و دولتشاه سمرقندی، ترانه -که به دو بیتی و رباعی اطلاق می‌شود- یکی از قالب‌های شعری زبان فارسی قبل از حمله اعراب است که بعدها با پذیرش تغییراتی به شکل رباعی درآمده است.

شفیعی کدکنی در کتاب موسیقی شعر می‌نویسد: "این دو (رباعی و دوبیتی) از قالب‌های اصیل شعر فارسی به‌شمار می‌روند ... این دو نوع شعر، در ادبیات عرب مقبولیتی ندارند. با اینکه در ادب فارسی یکی از بزرگ‌ترین آثار اندیشه بشری یعنی رباعیات خیام در قالب رباعی است و نیمی از ادبیات توده و فرهنگ عوام ما در قالب دوبیتی است. موفقیت این دو قالب در ادب فارسی و عدم توفیق آن در ادبیات عرب نشان می‌دهد که این دو قالب از خصایص شعر فارسی کهن است."

Khajamin laulut. Kiamars Baghbani

Perinteisissä persiankielisissä runoissa kukin rivi koostuu kahdesta (puoli)säkeestä. Usein jokainen rivi muodostaa oman sisällöllisen yksikkönsä. Runon ajatus koostuu rivien kokonaisuudesta ja vuorovaikutuksesta. Modernissa persiankielisessä runossa riveillä ei välttämättä ole samaa asemaa: runon ajatus toteutuu usein sen kokonaisuuden tasolla, jota yksittäiset rivit palvelevat. *Tarane* – lyhyet laulut – ovat tässä erityisasemassa: rivien merkityssisällöt sekä rakentavat kokonaisuutta että kytkeytyvät toisiinsa tietynlaisen kierron kautta siten, että runo usein lopussa palaa alkuunsa. Tällainen runo, joka voidaan tavallaan aloittaa mistä kohdasta tahansa, on erityisen helppo painaa mieleen. Se kiertää mielessä niin kuin ihmisen ajatus usein kiertää – tai niin kuin sanat kiertävät kielessä tai suussa. *Tarane* on paljolti suullisen perinteen runoutta.

Shams e Gheis e Razi ja Doulatshah Samarghandi – kaksi tunnettua arabian kielen tutkijaa – katsoivat, että *taranen* perusta on vanhapersienkielisessä runoudessa ennen arabien hyökkäystä. Tästä vanhasta muodosta käytetään nykyisin nimityksiä *dobeitii* (kaksirivinen) ja *robaii* (nelisäkeinen). Myös tärkeimmät nykypersiankielen tutkijat kuten Mohammad Taghi Bahar ja Djilaladdin Homaii kirjoittavat, että *taranen* muoto ja sisältö ovat täysin persialaisia ja periytyvät ns. keskipersiankielen ajalta. Tänäkin päivänä *robaii* vastaa pienin muutoksin tätä vanhaa muotoa.

Shafii Kadkani kirjassaan *Runojen musiikki* (1989) puolestaan kirjoittaa:

Nämä kaksi, *robaii* ja *dobeitii*, ovat täysiverisiä vanhapersiankielisiä runomuotoja... Ne eivät ole lainkaan onnistuneet arabiankielisessä kirjallisuudessa. Sen sijaan persian kielessä uuden maailman suurimpiin henkisiin rikkauksiin kuuluvat Khajamin nelisäkeet ovat *robaii*-muodossa, kun taas puolet persiankielisestä kansankirjallisuudesta ja -kulttuurista on *dobeitii*-muodossa.

Tämä *dobeitii* ja *robaii* onnistuminen persiankielisessä kirjallisuudessa ja vastaava epäonnistuminen

دیگر بزرگان ادبیات فارسی در زمان معاصر از جمله ملک‌الشعراء بهار و جلال‌الدین همایی هم براین عقیده اند که چه از نظر شکل و چه به لحاظ محتوی، ترانه از فرم های ادبی زبان فارسی پیش از جمله اعراب است.

خیام را بیشتر به ترانه هایش می‌شناسند اما تالیفات او زمینه های دیگری چون فیزیک، هواشناسی، جبر، حساب، هندسه، موسیقی، حکمت، علوم طبیعی و جامعه‌شناسی را نیز در برمی گیرد. خیام از سرودن ترانه ها قصد شاعری و کار ادبی نداشته، بلکه نظرات فلسفی پیچیده خود را با استفاده از ذوق ادبی اش در قالب ترانه -که خواندن و به ذهن سپردن و از همه مهم تر درک آن برای همه طبقات مردم فارسی زبان راحت تر است- بیان کرده است. به همین دلیل و همچنین به دلیل همخوانی فلسفه خیام با روحیات فارسی زبانان، ترانه های او یکی از ماندگارترین و موثرترین آثار ادبی در سراسر تاریخ ادب فارسی است.

در گستره زبان وادبیات فارسی در سرزمین های مختلف ترانه های خیام محبوب مردم شده است. مردمی که به خاطر وظعیت خاص اجتماعی آن منطقه، همواره در هراس از حاکمان سیاسی و متولیان مذهبی زندگی کرده اند. گاه به خاطر اینکه ترانه های خیام امکان پخش پیدا کند و گاه برای اینکه حرف دل خود را در کلام بزرگانی چون خیام پنهان کنند، به تعداد رباعیات افزوده اند که البته این اتفاق منحصر به ترانه های خیام نیست و در تاریخ ادبیات فارسی سابقه دارد.

arabiankielisessä kirjallisuudessa osoittavat, että ne ovat vanhapersiankielisiä runomuotoja.

Omar Khaijamin (1048 AD – 1123 AD) runot tunnetaan lännessä yleensä *robaiin* nimellä. Tässä valikoimassa korostamme niiden liittymistä persialaiseen laulujen perinteeseen – siitä myös teoksen nimi, jonka ”lauluja” on siis persiankielen *tarane*-termin käännös.

Khaijam tunnetaan nykyään ennen kaikkea *taraneistaan*. Silti hän oli ennen kaikkea tiedemies. Hänen säilyneet teoksensa käsittelevät fysiikan, meteorologian, tähtitieteen, matematiikan – algebran, geometrian ja laskuopin –, musiikin, luonnontiedon, yhteiskuntatieteen ja filosofian kysymyksiä. Hän oli myös vastuussa *Djali*-kalenterin suunnittelusta, joka on käytössä nykyisellä persiankielisellä alueella ja on tarkempi kuin gregoriaaninen kalenteri. Se että Khaijam kirjoitti taraneita ei tarkoita, että hänestä olisi näin tullut runoilija sanan totunnaisessa mielessä. Pikemminkin hän ilmaisi omia filosofisia ajatuksiaan ja mielipiteitään *tarane*-muodossa, joka kiinnosti kaikkien kansankerrosten ihmisiä. Khaijamin taranet tai laulut eivät yleensä ole monimutkaisia ja ”hämäriä” sillä tavoin kuin usein perinteisessä persiankielisessä runoudessa. Sen vuoksi – ja myös koska niissä ilmaistu maailmankuva vastasi persiankieltä puhuneiden kansojen mentaliteettia – Khaijamin *taranet* levisivät nopeasti ja kaikkiin suuntiin. Ne edustavat pysyvintä ja eniten vaikuttanutta persiankielisen kirjallisuuden historiassa.

Khaijamin laulut ovat aina olleet erittäin suosittuja koko persiankielisellä alueella – nykyisessä Iranissa, Tadžikistanissa, Afganistanissa ja Bahrainissa. Tämän alueen yhteiskunnat ovat kautta historian olleet jossain määrin harvainvaltaisia, ja kansa – runoilijat mukaanlukien – on aina pelännyt hallitsijoita ja uskonvartijoita. Tässä tilanteessa Khaijamin *taranet* muodostuivat jo varhain eräänlaiseksi ”henkireiäksi”: Niissä on nähty mahdollisuus ilmaista asioita, joita ei itse ole rohjettu sanoa, ja toisinaan myös omia ajatuksia on laitettu Khaijamin nimiin. Näin on syntynyt yhä lisää lauluja, jotka on liitetty Khaijamin nimeen mutta jotka tuskin ovat hänen kirjoittamiaan – tavalla joka ei kylläkään ole ominainen vain Khaijamille; persiankielisen kirjallisuuden historia tuntee useita vastaavia tapauksia.

ترانه‌های منسوب به خیام به بیش از هزار هم می‌رسد. اما در جنگ‌های تدوین شده در پنجاه تا صدسال نزدیک به زمان خیام، تعداد ترانه‌های بسیار کمتر بوده و فقط 57 رباعی مشترک وجود دارد که محققان با بررسی آنها، به زبان ادبی و عقیده فلسفی خیام راه یافته و با استناد به آنها سایر ترانه‌های منسوب به خیام را رد یا قبول می‌کنند.

در دوران معاصر، اولین بار نویسنده ایرانی و پدر ادبیات مدرن ایران، صادق هدایت در سال 1923 درباره رباعیات خیام تحقیق کرد و تعداد 201 ترانه را از آن خیام دانست و به انضمام مقدمه‌ای روشنگرانه به چاپ سپرد. صادق هدایت در سال 1934 در کار خود تجدید نظر کرده و تعداد ترانه‌های کتاب در چاپ جدیدی را به 143 رباعی تقلیل داد.

پس از وی، شاعر و محقق نامدار ادبیات فارسی احمد شاملو 125 ترانه از خیام را تصحیح و همراه با ترانه‌های ابوسعید ابوالخیر و باباطاهر عریان در قالب کتاب و نوار منتشر کرد. ترجمه‌ای که پیش رو دارید، بر اساس کتاب احمد شاملو شکل گرفته است.

ترجمه معمولاً به دو روش دقیق و وفادارانه یا ترجمه آزاد انجام می‌شود، در ترجمه متون علمی الزام در برگردان پای بند به متن اصلی گریز ناپذیر است، و در ترجمه ادبی-به خصوص آثار منظوم- جز ترجمه آزاد کمتر راه دیگری معقول به نظر می‌رسد؛ برگردانی که محتوی را بیشتر مد نظر دارد. ولی ترجمه ترانه‌های خیام که دانشمندی شاعر است، روشی خاص می‌طلبید. از این رو ما، روشی مابین روش ترجمه وفادارانه و آزاد را برگزیدیم.

Khajamin nimeen liitettyjä *taraneita* on nykyisin liikkeellä yhteensä toista tuhatta. Persiassa Khajamin kuolemaa seuranneiden 50–100 vuoden aikana ilmestyneissä antologioissa, joissa niitä ensimmäistä kertaa julkaistiin, niitä on kuitenkin tuntuvasti vähemmän. Yhtään Khajamin alkuperäisteosta ei ole säilynyt ja näyttää, että Khajam ei koskaan itse julkaissut yhtään runoiaan. Vain 57 Khajamin *taranea* esiintyy kaikissa mainituissa antologioissa. Näiden 57 nelisäkeen nojalla meidän aikamme tutkijat ovat pyrkineet määrittelemään Khajamin runokielen ja filosofian, joiden avulla sitten on tarkistettu Khajamin nimiin liitettyjen runojen autenttisuutta.

Sadegh Hedayat, jota on sanottu ”Iranin modernin kirjallisuuden isäksi” ja joka myös tutki Khajamin lauluja nykyaikaisin menetelmin, toimitti ja julkaisi vuonna 1923 kirjan, joka sisältää 201 laulua ja toimittajan perusteellisen esipuheen. Myöhemmin vuonna 1934 Hedayat tarkisti valikoimaansa julkaisten siitä uuden painoksen, nimeltään *Khajamin lauluja*, jossa on vain 143 taranea.

Vuonna 1977 tunnettu persiankielinen moderni runoilija ja tutkija Ahmad Shamlu julkaisi omiin tutkimuksiinsa perustuvan uuden valikoiman, joka sisältää 125 Khajamin laulua (samassa teoksessa on myös suofilaisen Abusaiid Abolkheirin ja mystikkorunoilija Baba Taher Oryanin *taraneita*). Shamlu myös tärkeällä tavalla selvensi Khajamin *taraneiden* kieliasua osoittaen monia kohtia, joissa sanonta ja merkitys on vuosisatojen kuluessa todennäköisesti muuttunut runoilijan tarkoitusta vastaamattomaksi. Suomennoksemme, joka on ensimmäinen suoraan persian kielestä tehty, noudattaa tätä Shamlun valikoimaa.

Käännöstyössä erotetaan useinkaksi menetelmää tai ihannetta: merkitystarkkuus, joka sopii tieteellisen ja asiatekstin kääntämiseen, ja muoto-ominaisuuksiin keskittyvä ote, jota käytetään runoutta käännettäessä. Mielestämme Khajam, runoilija ja tiedemies, vaatii toisenlaista lähestymistapaa – niinpä esimerkiksi Edward FitzGeraldin tunnetut ja suositut englanninnokset, joissa Khajam nähdään vain runoilijana sanan totunnaisessa mielessä, ovat tunnetusti usein pikemminkin kääntäjän kuin Khajamin runoja. Me olemme pyrkineet näiden kahden menetelmän tai ihanteen yhdistämiseen siten, että molemmat toteutuvat.

هدف من از برگردان این ترانه ها، شناساندن تفکر خیامی به خواننده فنلاندی است. تفکری که چون یک جریان فرهنگی معترض در تاریخ ما همیشه جاری بوده و از این نظراهیت فراوانی برای من داشته است. امیدوارم این اثر بتواند گویای عمق توجه من به این شاعر، دانشمند و فیلسوف بزرگ کشورم باشد.

در پایان، این ترجمه را به دخترم "نرگس بانو"، انسان آزاده ای که در عین مسئولیت پذیری توان شکستن تابو های سد راه تکامل را دارد، تقدیم می کنم.

کیامرث باغبانی

هلسینکی

نوزدهم شهریور ماه 1388

Toivon, että valikoimamme tuo suomenkielisten lukijoiden ulottuville sen, mikä minulle on tärkeintä Khaijmissa: vapaan ja kriittisen hengen, kulttuurisen vastarinnan ja kulttuuritaistelun linjan, joka jatkuu yhä meidän päivänämme. Omistan teoksen tyttärelleni Narges Baanulle, vapaamieliselle ihmiselle, joka vastuuntuntoisuutensa säilyttäen on oppinut rikkomaan kehitystä kahlitsevia tabuja.

Helsingissä 9. syyskuuta 2009

در باره ین بازسرایی

کار این بازسرایی به درازا کشید. شروع کار تقریباً به پاییز 2007 باز می گردد که با کیامرث باغبانی قطعه ای از شعر مقدمه شاهنامه فرودسی را برای مجموعه شعر در ستایش خرد (انتشارات نتامو 2007) بازسرایی کردیم. کار روی ترجمه منثور کیامرث از ترانه های خیام بخشی از برنامه های من در بهار 2008 بود، ولی قسمت عمده کار بازسرایی ترانه ها در بهار امسال و در صبح گاهان روشن و پر احساس بندر کوچک هانکو (Hanko) انجام شد.

کار در سه مرحله پیش رفت. در آغاز وزن ترانه های فارسی و نحوه انتقال این وزن به زبان فنلاندی که هیچ وقت بیش از دو هجای کوتاه پشت سر هم نمی آید را بررسی کردم. در آغاز کار، قرار دادن متن فنلاندی در قالب فارسی به گونه غافلگیر کننده ای مشکل بود. زمانی که نسخه اولیه آماده شد همراه کیامرث به دقت ترجمه ها را بررسی کردیم. سپس کیامرث تمامی 125 ترانه را به فارسی خواند و من ضبط کردم، که در مرحله سوم کار پیوسته به آن گوش دادم تا بازسرایی ترانه ها به فنلاندی از نظر آوایی تا حد امکان به فرم فارسی آن نزدیک باشد.

بدون تردید می گویم که در این مرحله سرنوشت ساز از کار، دو چیز عجیب منتظر من بود. هدف اولیه این بود که کار از نظر وزن با متن اصلی منطبق باشد، ولی این کار نه جالب بود و نه ممکن. اما این مشکلات سد راه ما نشد. مثلاً برای سطر سوم ترانه شماره 9 " این دسته که برگردن او می بینی" می توانستم جایگزین مناسبی در زبان فنلاندی را پیدا کنم. بعد از گوش کردن متن فارسی به نظر من آمد که - (به معنی کوزه شراب) از نظر صوتی "leilini" لیلینی" جایگزین مناسبی برای می بینی است.

*Khaijam! päässä täysi lasti: nautitaas!
kauniin kanssa armaimmasti: nauti taas!
kun päiväsi on lasketut, ei mitään niistä jää
siis pohdi sitä – siihen asti: nautitaas!*

خیام! اگر ز باد مستی، خوش باش!
با ماه رنخی اگر نشستی، خوش باش!

چون عاقبت کار جهان نیستی است،
انکار کن نیستی چو هستی، خوش باش!

*Khaijam ägär ze bade mästi, khosh bash!
bal läl rokhi agar neshästi, khosh bash!
chun aaghebüt e kar e gähan "niisti" äst,
engar ke niisti, cho hästi khosh bash!*

